

## Polistopadová kritika literatury pro děti a mládež na rozcestí?

Jak se vůbec jeví zasvěceným odborníkům postavení polistopadové kritiky dětské literatury? Obecně se hovoří o její stagnaci, nedostatečném fungování, permanentní krizi, totálním kolapsu, roztržitosti, nesoustavnosti a izolovanosti, marginální orientaci, nízkém renomé, ztrátě perspektiv apod. Zamysleme se nad tím, do jaké míry jsou tyto příkré odsudky opodstatněné a objektivní.

Současné kritické myšlení o literatuře pro děti a mládež opravdu „nemá na různých ustláno“<sup>1</sup>. Vedle sledování průběžně vydávané knižní produkce musí pohotově reflektovat všechny nové jevy, které se objevují v jejím zorném poli jako důsledek notně změněných sociokulturních poměrů v česko-slovenské federaci, později v České republice po 17. listopadu 1989. Tyto změny totiž pronikavě poznamenaly i celou oblast knižní kultury orientované na dětské recipienty: literární tvorbu, její autory, vydavatele i čtenáře. Přinesly tvůrčí svobodu, liberalizaci knižního trhu, explozi nabízených titulů i psychosociální proměnu dítěte. Do kontextu oficiálního písemnictví pro děti a mládež se opět začleňují autoři a díla literatury ineditní a exilové, dochází k rehabilitaci dříve odpíraných námětů a témat souvisejících s problematikou skautskou, náboženskou, politickou, sexuální aj., v nakladatelském podnikání se stále více prosazuje komercializace promítající se do hojné produkce podbíživého triviálního čtiva, braku i tvorby antikvární.

Před „dětskou“ literární kritikou rázem vyvstaly gigantické úkoly, jež musela řešit takřka za pochodu. Postupně se vypořádala s přehodnocováním literárního dědictví meziválečného i novodobého, včetně poúnorové a posrpnové tvorby tabuizované a fenoménu Jaroslava Foglara, s novou pozicí a funkcí masové četby konzumní, pokleslé, pamětnické a comicsové i s agresivním pronikáním masmediální brutality a pornografie do vědomí dnešních dětí a mládeže. Svědectvím nezměrného úsilí této kritiky o zvládnutí nahromaděných problémů jsou desítky příspěvků – studií, článků a glos publikovaných v letech 1990-1996 na stránkách teoretického časopisu o dětské literatuře Zlatý máj anebo v konferenčních sbornících.<sup>2</sup>

Žel právě v polistopadovém období došlo k citelnému oslabení její profesionální kompetence. Někteří zkušení kritikové bytostně spjatí s předchozím režimem se zcela odmlčeli (O. Chaloupka, J. Voráček, V. Genčiová), druzí renomovaní kritikové našli smysluplnější cíl v jiné aktivitě a stali se úspěšnými tvůrci čítanek a antologií pro základní a střední školy (V. Nezkusil) nebo redaktory denních listů (nedávno zesnulý Z. Heřman působil jako vedoucí kulturní rubriky ve Svobodném slově). Nadobro ustala činnost dělného Kabinetu dětské literatury při Pedagogickém ústavu JAK AV ČR v Praze, který až dosud vytvářel její potřebné teoretické zázemí. Odborná i laická veřejnost již šest roků marně čeká na vydání hotového rukopisu čtyřsvazkového slovníku

<sup>1</sup> Zdeněk Zapletal: Dětská knížka ani její kritika nemá na různých ustláno, Zlatý máj 1995, s. 45-47.

<sup>2</sup> Podrobněji viz Jaroslav Toman: Kritika literatury pro děti a mládež ve Zlatém máji 90. let. In: Kritika literatury pro děti a mládež (1945-1995). Brno, PdF MU 1995; Česká kritika versus súčasná dětská kniha, Bibiana 1996, č. 1.

Česká literatura pro děti a mládež, výsledku dlouhodobé usilovné práce vysoce kvalifikovaného týmu. S nesnadným přechodem na tržní způsob hospodaření bylo nuceno nakladatelství dětské literatury Albatros podstatně zredukovat svou teoreticko-kritickou aktivitu, takže postupně zanikly jeho jedinečné Opravdové noviny pro děvčata a chlapce, přestalo vydávat kvalitní metodické klíče ke knihám Klubu mladých čtenářů, výpravné materiály pro práci s dětskou knihou i odborné publikace. Zlatý máj, který letos oslavil své čtyřicáté jubileum, se dostal do vleklých finančních potíží ohrožujících samu jeho existenci. Jeho redakční rada zvolila sebezáchovné řešení: podřídila ho žurnalistickému pojetí na úkor jeho dosavadního zaměření teoretického. Literární kritika se tu ocitla na periferii a její publikační možnosti se výrazně zmenšily. Literárněvědná profilace tohoto časopisu také očividně utrpěla odchodem slovenských kolegů z redakce a absencí příspěvků jeho slovenských spolupracovníků, většinou představitelů proslulé nitranské interpretační školy, po rozpadu federálního státu v roce 1993. Ondrej Sliacky, Milan Jurčo, Ján Kopál a další posléze založili samostatnou národní revui o umění pro děti a mládež - Bibianu.<sup>3</sup> De facto zanikla i zájmová organizace Společnost přátel knihy pro mládež při Československé sekci IBBY (Mezinárodního sdružení pro dětskou knihu), někdejší uznávaná propagátorka hodnotné dětské knihy, jež také pořádala pravidelná setkání odborníků z řad literárních vědců, spisovatelů, učitelů, knihovníků a nakladatelských pracovníků na tematických seminářích.

Kdysi světově proslulá nevládní organizace – Česká sekce IBBY – byla deklasována na zájmové sdružení a nemá ani na abonmá mezinárodního teoretického periodika o dětské knize Bookbird, vydávaného v USA. Také průzkum provedený letos v Brně ukázal, že z denních listů téměř vymizely dětské koutky (přes svou významnou prvorepublikovou tradici spjatou např. s Lidovými novinami nebo Svobodným slovem) a že recenze knižních novinek četby dětí a mládeže se v nich vyskytují jen zřídka a mají nevalnou úroveň.<sup>4</sup>

Ale ani v této krajně nepříznivé situaci kritické myšlení o dětské literatuře neochablo. Tvrději se potýká s každodenními problémy. Jeho těžiště se dnes přesunulo na vysokoškolská pracoviště. Roli garanta, iniciátora a koordinátora teoretického dění v tomto oboru záhy převzal po Kabinetu dětské literatury brněnský Ústav literatury pro mládež Pedagogické fakulty MU, vedený Věrou Vařejkovou, přestože musel zpočátku sám zápasit o přežití. Polistopadová bilance jeho aktivit je obdivuhodná. V letech 1990-1996 uspořádal na deset pracovních seminářů a literárněvědných konferencí, jejichž účastníci rokovali např. o tabuizované literatuře pro děti a mládež, oficiálně vydávané prozaické tvorbě uplynulého padesátiletí, triviálním čtivu, nových alternativních čítankách pro základní školy, tvořivé dramatičce, tzv. zlatém fondu dětského písemnictví aj.<sup>5</sup> V dubnu 1995 rovněž hodnotili poválečný vývoj, současný stav i perspektivy literárně kritické teorie a praxe a vyslovili se zejména k možnostem jejího účinného fungování v současných podmínkách. Je dlužno podotknout, že na těchto jednáních nikdy nechyběli vítaní zástupci literárněvědné obce ze Slovenska, obohacující diskuse o komparativní zřetel, a že k nim v poslední době přibýli i spříznění badatelé z Polska, Rakouska, Švédska a Anglie. Jak trefně poznamenává nyní vedoucí brněnského Ústavu Naděžda Siegllová, „brněnská setkání pomohla překlenout dobu organizačních otřesů a změn personálních i institucionálních, dokázala, že téměř na všech pedagogických a některých filozofických fakultách jsou literární vědci nejen zaujatí fenoménem zvaným literatura pro děti a mládež, ale i fundovaní natolik, aby byli s to se vyjadřovat

<sup>3</sup> Jaroslav Toman: Quo vadis, český Zlatý máj? Bibiana 1995, č. 2.

<sup>4</sup> Jiří Poláček: Kritika dětské literatury v denním tisku: realita a sen. In: Kritika literatury pro děti a mládež (1945-1995). Brno, PdF MU 1995.

<sup>5</sup> Viz např. konferenční sborníky: Literatury pro děti a mládež v samizdatu a exilu, Brno 1993; Dramatická výchova ve škole, Brno 1994; Kritika literatury pro děti a mládež (1945-1995), Brno 1995.

i k principiálním metodologickým otázkám s touto literaturou spojeným.“<sup>6</sup> Ústav literatury pro mládež vydává i specializovaný časopis pro teorii a kritiku dětské literatury *Ladění* (dříve *Zpravodaj*), čtvrtletník, který je vlastně jakýmsi teoretickým pendantem *Zlatého máje*.

Avšak ani *Zlatý máj* se nezpronevřil svému poslání. Kromě pravidelných recenzí knižních novinek, glos a odborných statí publikoval i výpovědi, k nimž slovesné umělce píšící pro děti a mládež vyzvala jeho redakce. Tyto výpovědi poskytují cenné podněty a informace také kritickým reflexím. Autoři, mezi nimi i renomovaní kritikové, totiž na stránkách časopisu výstižně charakterizují svou dosavadní tvorbu, zmiňují se o rukopisech a chystaných knihách, zaujímají stanoviska k postavení dětské literatury a jejího čtenáře v dnešní společnosti. V rubrice Autoři o sobě a svém díle se tak v letech 1993-1996 osobitě představili: Eva Bernardinová, Ilona Borská, Josef Brukner, Václav Cibula, Hana Doskočilová, Martina Drijverová, Ladislav Dvorský, Hermína Franková, Olga Hejná, Zdeněk Heřman, Eliška Horelová, Svatopluk Hrnčíř, Vladimír Hulpach, Marie Kubátová, Dagmar Lhotová, Miloš Macourek, František Nepil, Slávka Poberová, Hana Pražáková, Stanislav Rudolf, Zdeněk K. Slabý, Vladislav Stanovský, Helena Šmahelová, Věra Plířová-Šimková, Jana Štroblová, Jaroslav Tichý, Hana Vrbová a Jiří Žáček. Tyto autorské medailonky alespoň částečně zmírňují nedostatek lexikografických pomůcek. Vždyť poslední slovník českých autorů literatury pro děti a mládež, marxistickou kritikou značně zredukovaný, vyšel v roce 1985 a také čtvrtý díl *Dějin české literatury* z roku 1995, který obsahuje i pasáže věnované dětské tvorbě, byl vydán s pětadvacetiletým zpožděním a zachycuje tak stav vědění z konce šedesátých let. Časopis rovněž uveřejňuje nesmírně potřebné kvartální anotované přehledy vydané knižní produkce: českých a překladových novinek, reedici a učebnic, perfektně zpracované podle databáze Národní knihovny v Praze.

Také společenství teoretiků zabývajících se slovesným, ale i výtvarným a dramatickým uměním pro děti a mládež se utěšeně rozrůstá. Vedle zkušených a mnohostranně fundovaných osobností, udržujících kontinuitu s hodnotami minulosti, z nichž mnozí byli jako kritici totalitním režimem na dlouhou dobu více či méně umlčeni (Věra Vařejková, Zdeněk K. Slabý, Vladislav Stanovský, Jaroslav Tichý, dále Vladimíra Gebhartová, Zdeněk Zapletal, Růžena Hamanová, Miroslav Tmář, René Ditmar, Blanka Stehlíková, Jaroslav Provazník aj.), vyžrála v devadesátých letech řada literárních vědců střední generace (Naděžda Siegllová, Svatava Urbanová, Hana Šmahelová, Jaroslav Toman, Zdeněk Kovalčík, Jiří Poláček, Josef Hetych, Eva Doupalová, Vlasta Řeřichová ad.), jejichž hlavním posláním je ovšem náročná příprava vysokoškolských studentů-budoucích učitelů základních a středních škol, samozřejmě spjatá i s tvorbou skript a s nemalou přednáškovou a seminární aktivitou mimovyučovací. Badatelského „dorostu“ je ale v tomto vědním oboru jako šafránu. Nepříliš lukrativní dřina neláká. Z relativně nejmladších teoretiků již na sebe upozornili např. Milena Šubrtová, Jana Čeňková, Anna Mikušíáková-Zelenková, Petr Kučera, Petr Matoušek a Martin Reissner.

V polistopadovém čase můžeme s potěšením zaznamenat ještě jeden příznačný jev: teoretikové a slovesní tvůrci nadšeně koncipují a pilně sestavují moderní slabikáře a nové alternativní čítanky pro žáky základních škol a nezanedbatelně se tak přičinují o žádoucí výchovu kultivovaných dětských čtenářů. Z čítankových autorů převážně teoretického zaměření lze jmenovat Janu Čeňkovou, Vladimíru Gebhartovou, Vladimíra Nezkusila, Jaroslava Provazníka, Zdeňka K. Slabého a Jaroslava Tomanu, ze slovesných umělců se tu originálně uplatnili Josef Brukner, Michal Černík, Hana Doskočilová, Ladislav Dvorský, Jiří Havel, Svatopluk Hrnčíř, Dana Lhotová, Zuzana Nováková, Pavel Šrut, Ludvík Středa a Jiří Žáček.

6 Naděžda Siegllová: Pětiletá bilance, *Zlatý máj* 1995, s. 44.

Kritikové dětské literatury se dnes neomezují na prostý servis: na recenze knižních novinek nebo jubilejní autorské medailonky ve Zlatém máji a v denním tisku. V Malé teoretické edici literatury pro mládež PdF MU v Brně vyšla během první poloviny devadesátých let ucelená řada samostatných studií o tzv. moderní pohádce (V. Vařejková)<sup>7</sup> i velmi potřebná výběrová bibliografie anotovaných článků a recenzí o tabuizované slovesně umělecké tvorbě pro děti (Z. Zapletal)<sup>8</sup>, v odborných časopisech a konferenčních sbornících se objevují první pokusy literárních kritiků o syntetizující reflexe domácí polistopadové knižní produkce určené dětem a mládeži (R. Hamanová, M. Šubrtová, V. Vařejková, N. Sieglová, P. Matoušek)<sup>9</sup>, pokračují empirické výzkumy systematicky sledující proměny psychiky, society a estetické recepce soudobého dětského čtenáře (L. Prudký, J. Toman, S. Urbanová)<sup>10</sup>, teoretici si ujasňují terminologii a metodologii vědního oboru, jeho východiska, specifika a další orientaci v období postmodernismu.

Objevny metodologický přístup k této problematice pak zaujímá Svatava Urbanová.<sup>11</sup> Upozorňuje na nové jevy zpochybňující kanonizované pojetí a kritéria dosavadního teoretického a kritického myšlení o dětské literatuře, např. na koexistenci alternativních poetik oslabujících vyhraněnost opozičních estetických kategorií, na otevřenost a receptivní víceznačnost uměleckého textu související s jeho synkretickým vnímáním, na dominantní uplatňování komunikativních konvencí seriálového typu založených na redundantním opakovacím stereotypu, na množování adaptační tvorby aktualizující intertextové vazby a souvislosti, na nutnost respektovat při komunikaci s literárním dílem názorovou pluralitu a spontánní identickou seberealizaci mladých čtenářů ad.

Z úvah S. Urbanové vyplývá, že aktuální otázky bádání o dětské literatuře nelze odlišovat, nebo dokonce izolovat od badatelských priorit a měřítek literární vědy celonárodní, naopak, že v obou oblastech se projevuje zřetelná „postmoderní“ tendence spolu přirozeně konvergovat. Pádne svědectví o tom přináší Anketa o kritice z března až května 1996 iniciovaná redakcí literárního obydlení Tvar.<sup>12</sup> Na dvacet literárních kritiků se tu vyjadřovalo k principiálním otázkám současné kritické tvorby (adresát, cíle, kritéria, úroveň, obecnější tendence, vliv médií). V hodnotících soudech těchto kritiků bylo možno nalézt zřejmě paralely s problémy kritiky „dětské“. Namátkou uvádíme: soudobá literární kritika je nekonceptní, ztrácí vzdělanostní fundus, rezignuje na odborný kritický přístup k dílu jako celku a často se omezuje na řemeslně odbyté referentsství, chová neúctu k posuzovaným textům. Z denních listů jsou vytlačovány knižní recenze, v nečetných recenzních rubrikách vládne bezduchá mizérie nedouků atd. Někteří kritikové vyslovují zbožné přání, aby existovala „pluralita a možnost alternativy i pro kulturní menšinu“ (Petr Cekota), jiní doufají, že konečně pomine „primitivní mechanické přepólování z kladného na záporné“ (Richard Svoboda),

7 Věra Vařejková: Pohádky Jiřího Mahena. Brno, PdF MU 1992; Pohádky Karla Čapka. Brno, PdF MU 1994; Pohádkové Fimfárum Jana Wericha. Brno, PdF MU 1995.

8 Zdeněk Zapletal: Výběrová bibliografie článků a recenzí k tématu samizdatová, exilová a potlačovaná literatura pro děti a mládež (rok 1990-1992). In: Literatura pro děti a mládež v samizdatu a exilu. Brno 1993, s. 28-40.

9 Růžena Hamanová: Poznámky k současné původní tvorbě pro děti. In: Současnost literatury pro děti a mládež. Liberec, PdF JU 1996, s. 5-16; Petr Matoušek: Dětská kniha v tůňce, Zlatý máj 1995, s. 39-41; Milena Šubrtová: Současnost v dětské literatuře. In: Současnost literatury pro děti a mládež. Liberec, PdF JU 1996, s. 17-25; Zdeněk Zapletal: Otázky a otazníky nad naší literaturou pro děti a mládež. Vyškov, Knihovna K. Dvořáčka 1994.

10 L. Prudký: Výzkumy čtenářských zájmů dětí a mládeže v Liberci. In: Současnost literatury pro děti a mládež. Liberec, PdF JU 1996; Jaroslav Toman: Čtenářské potřeby soudobých českých pubescentů. In: Žánrové hodnoty literatury pro děti a mládež. Nitra, VŠP 1994; Aktuální profil prepubescentního čtenáře z pohledu polistopadového výzkumu, Čtenář 1995, s. 404-409; Svatava Urbanová: K problematice recepce literární komiky dětskými čtenáři. In: Universitas Ostraviensis, Acta Facultatis Philosophicae, Litteraria studia. Ostrava 1993.

11 Svatava Urbanová: K některým aktuálním otázkám bádání v oblasti literatury pro mládež. In: Současnost literatury pro děti a mládež. Liberec, PdF JU 1996.

12 Anketa o kritice, Tvar 1996, č. 7-10.

další se zmiňují o existenci „kýče triviálního“, ale i takového, který „předstírá náročnost“ (Aleš Haman), ozývají se však i ojedinělé hlasy kritiků uznávajících právo rekreativní, zábavné četby na svou existenci (Milan Jungmann), volajících po kritickém zhodnocování četné brakové produkce (Irena Zítková), akcentujících spíše dialogy se čtenářem než s autorem (Pavel Švanda), nelibě nesoucích, že se v postmoderní éře nerozlišuje mezi kulturou a zábavním průmyslem (Jiří Pechar), nebo požadujících, aby se masmediální televize programově angažovala ve službě kulturnímu způsobu života (Milan Blahynka).

To všechno jsou fakta a svědectví, která dnes kritiky tzv. dospělé a dětské literatury sbližují více než kdy jindy. Přesto se literární kritikové v této rozsáhlé anketě o dětské literatuře a její reflexi takřka nezmiňovali, nepočítáme-li apriorní tvrzení Petra Matouška, že dětská kritika se nachází „v totální krizi“. Nezájem „velké“ kritiky o svého méně patrného blíženec je žel dlouhodobý a trvalý. Není tedy divu, že polistopadová teorie a kritika literatury pro děti a mládež cítí intenzivní potřebu neustále se ujišťovat o tom, že je integrální součástí literární vědy jako celku, tak jako je slovesné umění určené dětem nedílnou a rovnocennou složkou písemnictví celonárodního. Vznikají pak, myslím, neoprávněné obavy z následné izolace, segregace, „z odsunutí literatury pro děti a mládež do sféry zájmu školy, rodičů a nanejvýš knihovníků a nakladatelů jako okrajové a výchovně prospěšné a ziskově výhodné enklávy“<sup>13</sup>.

Kritická činnost v oblasti literatury pro děti a mládež má, pravda, svá specifika: zpravidla mříí k poučenému dospělému zprostředkovateli slovesně uměleckých hodnot. Ovšem kritik posuzující dětskou knihu bude mít vždy na zřeteli dětského adresáta, jeho receptivní předpoklady a zvláštnosti. Tento fakt vnáší do estetické interakce dítěte s literárním textem intenci pedagogickou a psychologickou, takže vzniká reálné nebezpečí kritické didaxe, morality a formativnosti.

Recepčně interpretační přístup k textům literatury pro děti a mládež se v kritické reflexi nutně propojuje s přístupem literárněvědným, teoretickým. Profesionální kompetence, dominantní estetická kvalita slovesného díla a jeho humanizující apel, to jsou fundamentální determinanty kritikovy práce, ať už ji spíná s literární tvorbou pro dospělé, nebo pro děti.

---

<sup>13</sup> Naděžda Siegllová: cit. dílo.